

M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΝΙΚΟΛΑΟ ΣΟΡΒΟΛΟ,
ΛΙΜΕΝΑΡΧΗ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ
ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΟΤΕΧΝΗ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ *

Ἀνάμεσα στὰ δραματικά ἐπεισόδια τοῦ τρίτου πολέμου τῆς Βενετίας ἐναντίον τοῦ Μιλάνου (1437-1441) γιὰ τὴ διεκδίκηση τῆς terra ferma¹—πολέμου ποῦ ἐξελίχθηκε σὲ μονομαχία δυὸ ἐξίσου ὀνομαστῶν «condottieri» τῆς ἐποχῆς, τοῦ Nicolò Piccinino (1386-1444), στὴν ὑπηρεσία τοῦ Δούκα τοῦ Μιλάνου Filippo Maria Visconti, καὶ τοῦ Erasmo Gattamelata (1370 ci.-1443), στὴν ὑπηρεσία τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Francesco Foscari²—ἐκεῖνο ποῦ προκάλεσε τὸν ἰδιαίτερο θαυμασμό τόσο τῶν παλιῶν χρονογράφων³, ὅσο καὶ τῶν νεώτερων ἱστορικῶν, εἶναι τὸ ἀξιοσημείωτο τεχνικὸ κατόρθωμα τῆς μεταφορᾶς ἑνὸς βενετικοῦ στολίσκου διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τὸν ποταμὸ Ἀδίγη στὴ λίμνη τῆς Γάρδας, γιὰ τὸν ἀνεφοδιασμό καὶ τὴν προστασία τῆς πολιορκουμένης ἀπὸ τὸν Piccinino βενετικῆς πόλης Brescia. Ἐξὴ γαλέρες καὶ εἰκοσιπέντε μικρότερα πλοῖα, ἀφοῦ ἔφτασαν, πλέοντας τὸν ποταμὸ Ἀδίγη, ἀπὸ τὴς ἐκβολῆς του ἕως τὸ Rovereto, μεταφέρθηκαν, μὲ τὴ βοήθεια 2000 βοδιῶν, πολυάριθμων ἀχθοφόρων, ἐργατῶν καὶ μηχανι-

*) Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀποτελέσει τὸ πρῶτο μέρος τῆς ἀνακοίνωσης τοῦ συγγραφέα στὸ Α' Διεθνὲς Συνέδριο Κρητικῶν Σπουδῶν, ἀνακοίνωσης ποῦ ἐγίνε στις 23 Σεπτεμβρίου 1961 καὶ ποῦ εἶχε τὸ γενικώτερο τίτλο «Πρόσφατες ἐρευνες στὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας σχετικῆς μὲ τὴν Κρήτη». Τὸ δεύτερο μέρος, ποῦ ἀναφερόταν στὰ παλιότερα ἑλληνικὰ ἔγγραφα τῶν «Atti antichi» τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης (14-15 αἰ.), θὰ δημοσιευτῆ ἄλλοῦ.

¹) Ἀπὸ τὴς γενικῆς ἱστορίας παραλέπω μονάχα στὸν S. Romano, Storia documentata di Venezia, τόμ. IV, Venezia 1855, σ. 180-202 καὶ H. Kretschmayr, Geschichte von Venedig, τόμ. 2, Gotha 1920, σ. 345-348 καὶ 632-633 (σημ. 32/3, ὅπου καὶ ἡ ἄλλη βιβλιογραφία). Ἀπὸ τὴς νεώτερες μονογραφίες σημειῶν τὴς μελέτης τοῦ C. Tarducci, L' alleanza Visconti-Gonzaga del 1438 contro la Repubblica Veneta, στὸ «Archivio Storico Lombardo», serie III, vol. XI (1899), σ. 265-329 καὶ τοῦ Giovanni Soranzo (βλ. τὴν ἐπόμενη σημείωση).

²) Βλ. τὴν πρόσφατη ἐργασία τοῦ G. Soranzo, L' ultima campagna della Gattamelata al servizio della Repubblica Veneta (luglio 1438 - gennaio 1440), στὸ «Archivio Veneto», ser. V, vol. 60-61 (1957), σ. 79-114.

³) Βλ. G. Soranzo, ὁ. π., σ. 92-94, ὅπου οἱ μαρτυρίες τῶν χρονογράφων τῆς ἐποχῆς.

κῶν καὶ μὲ ὑπεράνθρωπες προσπάθειες, πάνω στὰ ἀπότομα καὶ ἀποκρημνα βουνά, σὲ ἀπόσταση 12-15 μιλίων, ἕως τὸ Torbole, καὶ καθελκύσθηκαν στὰ νερὰ τῆς λίμνης Γάρδας, τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1439 ἦταν ἓνα ἀπίστευτο σχεδὸν κατόρθωμα, πὺν ἐστοίχισε στὴ Βενετία 15.000 δουκάτα⁴, ἂν καὶ τελικὰ δὲ στάθηκε ἱκανὸ νὰ μεταστρέψῃ τὴν κατάσταση, γιὰτὶ λίγο ἀργότερα ὁ στολίσκος αὐτὸς ἐξουδετερώθηκε ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους⁵.

Ὁ ἱστορικὸς τῆς Βενετίας Sabellico μᾶς ἔδωσε γιὰ πρώτη φορὰ τὴν πληροφορία πὺς ὁ πρωτεργάτης τοῦ θαυμαστοῦ αὐτοῦ κατορθώματος ἦταν κάποιος Σόρβολος ἀπὸ τὸ Χάνδακα («un certo Sorbolo di Candia») ⁶ καὶ ἀφηγεῖται πὺς ὁ Σόρβολος αὐτὸς, ἀφοῦ πρῶτα ἐπισκέφθηκε τὸν τόπο καὶ βεβαιώθηκε γιὰ τὸ πραγματοποιήσιμο τοῦ παρατολμοῦ σχεδίου του, τὸ πρότεινε στὴ βενετικὴ Γερουσία· στὴν ἀρχὴ αὐτὴ τὸ θεώρησε ἀδύνατο καὶ τὸν πέρασε γιὰ τρελλό, ὅταν ὅμως πληροφορήθηκε πὺς ἦταν ἀνθρώπος μὲ μεγάλη ἰδιοφυΐα («di molto ingegno») καὶ μπροστὰ στὴ σταθερὴ ἐπιμονή του, ἀποφάσισε νὰ τοῦ δώσῃ τὰ μέσα γιὰ νὰ τὸ θέσῃ σὲ ἐφαρμογή, καὶ αὐτὸς τὸ ἐξετέλεσε μὲ ἐπιτυχία⁷. Στηριγμένος στὴν παλιὰ αὐτὴ μαρτυρία τοῦ Sabellico, ὑπογράμμισε πρῶτος ἀπὸ ἑλληνικὴ πλευρὰ τὸ κατόρθωμα τοῦ Κρητικοῦ αὐτοῦ ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης σ' ἓνα μικρὸ του μελέτημα⁸. Λίγο ἀργότερα ὁ S. Romanin, κάνοντας λόγο στὴ βενετικὴ του ἱστορία γιὰ τὸ περιστατικὸ αὐτό, δημοσίευσε⁹ ἀπὸ τὰ βενετικὰ ἀρχεῖα καὶ ἀπόφαση τῆς

⁴) Βλ. S. Romanin, ὁ. π., σ. 196-7 (πὺν ἀντλεῖ καὶ ἀπὸ ἀρχεῖακὲς πηγές).

⁵) Βλ. αὐτόθι, σ. 198 καὶ G. Soranzo, ὁ. π., σ. 93.

⁶) Le Historie Vinitiane di Marco Antonio Sabellico...novamente ricorrete, in Vinegia, 1554, φ. 165r.

⁷) Αὐτόθι, φ. 165r - 166r. Ἀπὸ τοὺς βιογράφους τοῦ Gattamelata ὁ σοβαρώτερος Giovanni Erolì, Erasmo Gattamelata da Narni, suoi monumenti e sua famiglia, Roma 1876, σ. 126 - 127, ἀποδίδει ρητὰ τὸ σχέδιο στὸν «Sorbole Candiotto», ὅσο κα' ἂν προσπαθῆ (βλ. ἰδίως σ. 126, σημ. 9) νὰ προσγράψῃ τὸ ἔργο σὲ ἐνεργητικὸ κυρίως τοῦ βιογραφούμενου συμπολίτη του. Ὁ νεώτερος Pio Luigi Marini, Erasmo da Narni il Gattamelata, Torino - Milano κλπ., γ. ἔτ. (= 1939 - XVIII), σ. 181 κ. ἑξ., ἐγκωμιάζοντας τὸν Gattamelata γιὰ τὸ κατόρθωμα, οὔτε ἂν ἀναφέρει τὸ Σόρβολο, τὸ βιβλίο του ὅμως εἶναι ἄκριτο καὶ ἐντελῶς δημοσιογραφικόν. Στὸ εἰδικὸ ἄρθρο τοῦ P. Pieri στὴν «Enciclopedia Italiana», τόμ. XVI (1932), σ. 448β - 449β ὁ Σόρβολος ἀναφέρεται ὡς συνεργάτης τοῦ Gattamelata, ἀλλὰ χαρακτηρίζεται περιέργα ὡς Λαλματὸς μηχανικὸς («ingegnere dalmata»!

⁸) [Ἀ. Μουστοξύδης], Σόρβολος Κρήτης, «Ἑλληνομνήμων» ἀριθ. 2 (Φεβρουάριος 1843), σ. 89 - 93. Ἀναδημοσιεύθηκε στὴ «Χρυσολίδα», τόμ. 2 (1864), σ. 83 - 84.

⁹) S. Romanin, ὁ. π., σ. 197, σημ. 1.

βενετικής Γερουσίας με χρονολογία 17 Ἰουνίου 1447, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐγιναν γνωστὰ δυὸ νέα στοιχεία γιὰ τὸ Σόρβολο: τὸ βαπτιστικὸ τοῦ ὄνομα (Νικόλαος) καὶ ἡ ἀνταμοιβὴ ποῦ τοῦ ἔδωκε, κάπως καθυστερημένα (μετὰ ὀκτὼ χρόνια), ἡ Γερουσία γιὰ τὸ κατόρθωμά του: ὁ διορισμός του ὡς λιμενάρχῃ (admiratus) στὸ λιμάνι τοῦ Χάνδακα, τῆς πρωτεύουσας τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης¹⁰. Τὴν ἀπόφαση αὐτὴ τὴν ἀναδημοσίευσε ἀργότερα ὁ Κ. Καιροφύλας σὲ μιὰ σύντομη μελέτη του γιὰ τὸ Σόρβολο¹¹, ὅπου παράθεσε σὲ μετάφραση ἢ περίληψη τὰ γραφόμενα τοῦ Sabellico καὶ τοῦ Romanin, πρόσθεσε τὶς παλιὲς μαρτυρίες τῶν ἱστορικῶν τῆς Βενετίας Blondi καὶ Verdizzotti, ποῦ ἀναφέρουν ρητὰ τὸ Σόρβολο (κατὰ τὸν δεύτερο, ἦταν «Ἕλληνα ναυτικὸς... γηράσας εἰς τὴν πιστὴν ὑπηρεσίαν τῆς Βενετίας») καὶ ἔθεσε τὸ πρόβλημα (ποῦ εἶχε θίξει καὶ ὁ Μουστοξύδης) κατὰ πόσο ὁ σουλτάνος Μεχμέτ Β΄ ὁ Πορθητῆς, ποῦ μετέφερε κ' αὐτὸς πλοῖα διὰ ξηρᾶς κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινούπολης (1453), ἐγνωρίζε καὶ μιμήθηκε ἢ ὄχι τὸ παράδειγμα τοῦ Σόρβολου. Νέα ὅμως στοιχεία γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Σόρβολου δὲν ἐπρόσθεσε ὁ Καιροφύλας, οὔτε—ὄσο ξέρω τοῦλάχιστο—κανεὶς ἄλλος ἕως σήμερα. Γι' αὐτὸ πιστεύω πὼς παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον τὰ δυὸ ἀνέκδοτα ἔγγραφα ποῦ βρῆκα στὰ κρατικὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας (Duca di Candia 8: *Missive e responsive*, τετραδ. 2) καὶ ποῦ ἐκδίδω παρακάτω. Πρόκειται γιὰ δυὸ ἐπιστολὰς τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Francesco Foscari πρὸς τὸ Δούκα τῆς Κρήτης Βε-

¹⁰ Κρίνω χρήσιμο νὰ παραθέσω ἐδῶ τὸ σύντομο κείμενο τῆς ἀπόφασης αὐτῆς (Archivio di Stato di Venezia - *Senato Mar*, reg 3 <1447-1450>, φ. 21r), ἀπαλλαγμένο ἀπὸ μερικὰ μικροσφάλματα τῆς ἐκδόσης Romanin:

Die XVIIo Junij [1447]

Cum prudens vir Nicolaus Sorbolo suis virtutibus et fidelissimis operationibus ac laboribus quos tulit in gueris et in servitiis nostris et presertim in conducendo galeas per montes in lacu Garde cum tanta gloria nostra et commodo Status nostri electus et constitutus fuerit Admiratus noster Candide, in qua Admiraria alias fuit quondam Marcus Bocheta, et non sit conveniens, suis consideratis virtutibus predictis, quod deterioris sit conditionis dicti Marci. Vadit pars quod dictus Nicolaus auctoritate huius Consilii sit et esse intelligatur in totum et per totum cum omnibus salario modis et omnibus conditionibus quibus ultimate erat predictus quondam Marcus Bocheta qui habebat ducatos quinquaginta in anno.

*de parte omnes alii non sinceri 0
de non f*

¹¹ Κώστας Καιροφύλας, *Μεταφορὰ πλοίων διὰ ξηρᾶς*. Σόρβολος καὶ Μωάμεθ Β΄, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. 7 (1930), σ. 46-51. Ὁ Καιροφύλας ἐπανάλαβε τὰ μικροσφάλματα τοῦ Romanin.

nedetto Vituri πὸ ἀναφέρονται στὸ Σόρβολο. Ἡ πρώτη εἶναι τῆς 18 καὶ ἡ δευτέρα τῆς 28 Ἰανουαρίου 1455. Οἱ ἐπιστολὲς αὐτὲς ἔρχονται νὰ ἐπαυξήσουν κάπως τὶς παραπάνω τόσο πενιχρὲς εἰδήσεις πὸ εἶχαμε γιὰ τὸ πρόσωπο αὐτό, πὸ ἐνδιαφέρει ἐξίσου τὴ βενετική, ὅσο καὶ τὴν ἑλληνική ἱστορία. Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς δημοσίευσής των, δὲν κρίνω ἄσκοπο, συνδυάζοντας τὰ νέα στοιχεία τῶν γραμμάτων αὐτῶν γιὰ τὸ Νικόλαο Σόρβολο πρὸς τὰ ἤδη γνωστὰ καὶ πρὸς ὅσα ἄλλα προσπάθησα νὰ συγκεντρώσω κ' ἀπ' ἄλλες πηγές, νὰ δώσω ἐδῶ μιὰ—καὶ πάλι ἀδύνατη, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε πληρέστερη—σκιαγραφία τῆς προσωπικότητάς του.

Ὁ Νικόλαος Σόρβολος, ὅπως μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἐπώνυμό του (Sor-bolo), πὸ ἔχει προφανῶς ἰταλικὴ τὴν προέλευση¹², ἦταν ἐξελληνισμένος Βενετὸς τῆς Κρήτης πὸ κατοικοῦσε στὸ Χάνδακα¹³. Ἀνῆκε στοὺς ἀστούς (cittadini) καὶ ὄχι στοὺς εὐγενεῖς (nobili) τοῦ νησιοῦ, ἀφοῦ στὰ γράμματα τοῦ Δόγη ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς civis (noster) (Α', στ. 9) ἢ civis noster Venetus (Β', στ. 5) καὶ στὴν ἀπόφαση τῆς Γερουσίας prudens vir¹⁴ καὶ ὄχι nobilis vir. Ὁ Σόρβολος πρέπει νὰ γεννήθηκε γύρω στὰ 1400 ἢ—ἀκριβέστερα ἴσως—στὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνα, ἀφοῦ ξέρομε πὼς στὰ 1455 εἶχε ἤδη γυναῖκα ἡλικιωμένη (Α', στ. 32: uxoris suae multorum annorum) καὶ πὼς πέθανε μεταξὺ τοῦ 1460 καὶ τοῦ 1468¹⁵. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ δεδομένο ἀναιρεῖ τὴν πληροφορία τοῦ Verdizzotti πὸ ἀναφέρθηκε παραπάνω πὼς ἦδη στὰ 1439, ὅταν ἐπρότεινε στὴ Γερουσία τὸ περίφημο σχέδιό του, ἦταν ἤδη «ναυτικός ... γ η ρ ἄ σ α ς εἰς τὴν πιστὴν ὑπηρεσίαν τῆς Βενετίας». Πρέπει νὰ δεχτοῦμε καλύτερα πὼς τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν μᾶλλον ὄριμος καὶ πεπειραμένος ἄνθρωπος, πὸ εἶχε ἤδη δώσει ἀρκετὰ δείγματα τῆς ἱκανότητάς του, ὅπως ἀναφέρει, καθὼς εἶδαμε, ὁ Sabellico, καὶ τῆς ἀφοσίωσής του στὴ Βενετία, ὅπως ἀναφέρει ἡ ἀπόφαση τῆς Γερουσίας («Cum prudens vir Nicolaus Sorbolo, suis virtutibus et fidelissimis operationibus ac laboribus quos tulit in gueris et in servitiis nostris...»)¹⁶. Ὁ Σόρβολος ἦταν ναυτικός, ἀλλὰ καὶ τεχνικός τοῦ ναυ-

¹² Σημερινὸ χωριὸ τῆς ἐπαρχίας τῆς Πάφου ὀνομάζεται Sorbolo. Σὲ ἰταλικὸ ἔγγραφο τῆς 4 Ἰουλίου 1429 (I libri commemoriali della Republica di Venezia, τόμ. IV, Venezia 1896, σ. 156, βιβλ. XII, ἀριθ. 120) συναντοῦμε τὰ ὀνόματα Pietro Sorbello καὶ Domenico e Battista de' Sorboli.

¹³ Ὁ Sabellico τὸν ἀναφέρει ρητὰ «Sorbolo di Candia» (βλ. παραπάνω, σ. 141, σημ. 6).

¹⁴ Βλ. παραπάνω, σ. 142, σημ. 10, στ. 2.

¹⁵ Βλ. παρακάτω, σ. 149.

¹⁶ Βλ. παραπάνω, σ. 142, σημ. 10, στ. 2-3,

στάθμου μὲ ἐξαιρετικὲς ἱκανότητες, ὅπως δείχνει τὸ κατόρθωμά του καὶ ὁ διορισμὸς του ἀπὸ τὴ Γερουσία τὸ 1447 ὡς ἀμιραλίου τοῦ Χάνδακα.

Γιὰ τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τοῦ ἀμιραλίου (admiratus) τοῦ Χάνδακα, ποὺ δὲν τὸ ἀποδίδει μὲ ἀκρίβεια ὁ ἀντίστοιχος σύγχρονος ἑλληνικὸς ὄρος λιμενάρχης (γιατὶ εἶναι στενότερος), ἔχομε ἀκριβεῖς πληροφορίες, ποὺ τίς χρωστάμε στὸ πρόσφατο βιβλίο τοῦ F. Thiriet καὶ στὰ πολυάριθμα ἐκδεδομένα κρητικὰ ἔγγραφα. Κατὰ τὸν Thiriet¹⁷, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ναυστάθμου (Arsenale) τοῦ Χάνδακα (ποὺ ἀποτελοῦσε μικρογραφία τοῦ περίφημου ναυστάθμου τῆς Βενετίας καὶ ποὺ εἶχε προορισμὸ τὴν κατασκευή, τὸν ἐξοπλισμὸ καὶ τὴ συντήρηση τῶν πολεμικῶν γαλερῶν ποὺ χρειάζονταν γιὰ τὴν ἄμυνα τοῦ βενετικοῦ ἀποικιακοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς) ἦταν τοποθετημένοι τρεῖς ἔφοροι τοῦ ναυστάθμου (Padroni all' Arsenale), ποὺ εἶχαν κάτω ἀπὸ τίς διαταγές τους ἓνα λιμενάρχη (admiratus). Καὶ οἱ μὲν ἔφοροι ἐπώπτευαν κυρίως στὴ ναυπήγηση τῶν πλοίων καὶ στὴν πιστὴ ἐκτέλεση τῶν σχετικῶν ἀποφάσεων τῆς Γερουσίας. Ὁ δὲ λιμενάρχης ἦταν ὁ ὑπεύθυνος τοῦ ναυστάθμου, τοῦ προσωπικοῦ του καὶ ὄλου τοῦ ὕλικου ποὺ ἦταν ἀποθηκευμένο ἐκεῖ γιὰ τὸν ἀνεφοδιασμὸ, τὸν ἐξοπλισμὸ καὶ τὴ συντήρηση τῶν πλοίων. Ἦταν περισσότερο ἐμπειροτέχνης («persona sufficiens et experita» χαρακτηρίζεται σὲ ἔγγραφο) παρὰ διοικητικὸς ἀξιωματοῦχος καὶ ἡ θητεία του διαρκοῦσε πολὺ, καμμιά φορὰ ἦταν καὶ ἰσόβια. Ὁ λιμενάρχης εἶχε πάντα κατοικία παραχωρημένη ἀπὸ τὸ δημόσιο¹⁸ (θὰ τὸ δοῦμε παρακάτω, ἀκριβῶς στὴν περίπτωση τοῦ Σόρβολου) καὶ ἔπαιρνε μισθὸ ἱκανοποιητικὸ. Συγχρόνως εἶχε καὶ καθήκοντα διοικητῆ τοῦ λιμανιοῦ (δηλ. τὰ καθήκοντα τοῦ λιμενάρχου, ὅπως τὸν ἐννοοῦμε ἐμεῖς σήμερα) καὶ εἶχε χρέος νὰ ἐπισκέπτεται καὶ ἐπιθεωρῇ τὰ πλοία ποὺ ἀγκυροβολοῦσαν στὸ Χάνδακα. Συνεκέντρωνε δηλαδὴ πολλὰ καὶ ἀρκετὰ βαρεῖες ἐξουσίες. Οἱ ἐξουσίες καὶ οἱ ἀρμοδιότητές του αὐτὲς εἶχαν καθοριστῆ ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο καπιτουλάριο (δηλ. τὸν κανονισμὸ,

¹⁷) Freddy Thiriet, *La Romanie Vénitienne au moyen âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIIe - XVe siècles)*, Paris 1959, σ. 250 - 251.

¹⁸) Ἦδη μὲ ἀπόφαση τοῦ Μείζονος Συμβουλίου, τοῦ 1293, εἶχε καθοριστῆ ὅτι «*aliqua domus comunis non possit dari de caetero per ducham et consiliarios Cretae alicui personae sine licentia domini ducis et sui consilii, exceptis amiraliis, pesatore....*» κλπ. βλ. Georg Martin Thomas, *Commission des Dogen Andreas Dandolo für die Insel Creta von Jahre 1350* (Abhandlungen der k. bayer. Akademie der Wissenschaften, I. cl., XIV. Bd., I. Abteilung München 1877, σ. 38 (202).

ἄς ποῦμε, τῆς ὑπηρεσίας) τοῦ ἀμιραλίου τοῦ Χάνδακα ποὺ δὲν μᾶς ἐσώθηκε δυστυχῶς¹⁹. Φαίνεται ὅμως πὼς κάποτε—ἀπὸ ἀνάγκη ἢ σκοπιμότητα—οἱ ἔξουσies αὐτὲς μποροῦσαν καὶ νὰ διευρυνθοῦν, γιὰτὶ ἀπὸ ἔγγραφο π. χ. τῆς 3 Ἰανουαρίου τοῦ 1368 μαθαίνομε πὼς ὁ ἀμιραλίας τοῦ Χάνδακα ἀσκοῦσε τότε καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ portulanus (πλοηγοῦ) καὶ ἔτσι αὐτὸς ποὺ εἶχε διοριστῆ σ' αὐτὴ τῆ θέση (κάποιος Μιχελέτος Ρόσσος) εἶχε κριθῆ περιττός²⁰. Ἡ ἐκλογή τοῦ ἀμιραλίου τοῦ Χάνδακα δὲ γινόταν ἀπὸ τὶς τοπικὲς ἀρχὲς τῆς Κρήτης, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ Maggior Consiglio τῆς Βενετίας, ὅπως μαθαίνομε ἤδη ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ 1311²¹ καὶ τοῦ 1383²².

Ἀπὸ τοὺς παλιότερους προκατόχους τοῦ Νικόλαου Σόρβολου στὸ ἀξίωμα τοῦ ἀμιραλίου τοῦ Χάνδακα μονάχα δυὸ ἢ τρεῖς μᾶς εἶναι γνωστοὶ μὲ τὰ ὀνόματά τους : ὁ Μᾶρκος Ἑριτσος, ποὺ διωρίστηκε στὶς 12 Μαΐου τοῦ 1302 σὲ ἀντικατάσταση τοῦ πατέρα του²³, καὶ ὁ Ἰωάννης Λόγγος (Longo), ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἔγγραφο τῆς 10 Φεβρουαρίου 1371²⁴. Ἄμεσος ἀνάτωρ προκατόχος τοῦ Σόρβολου μνημονεύεται, ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἔγγραφο τοῦ διορισμοῦ του στὴ θέση αὐτὴ τὸ 1447, ὁ Marcus Bocheta²⁵. Τὸ περιεργό ὅμως εἶναι πὼς, καθὼς συνάγεται

¹⁹) Βλ. E. B a r b a r o, *Legislazione veneta. I capitolari di Candia, Venezia* 1940. Πβλ. καὶ Σ π. Μ. Θ ε ο τ ὶ κ η, *Τὰ καπιτουλάρια τῆς βενετοκρατιομένης Κρήτης, 1298 - 1500*, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν», τόμ. 4 (1941), σ. 169. Τὸ καπιτουλάριο τοῦ ἀμιραλίου τῶν Χανίων (1349) ἔχει ἐκδοθῆ ἀπὸ τὸν ἴδιο Σ π. Μ. Θ ε ο τ ὶ κ η, Ἐπιτάσεις Μείζονος Συμβουλίου Βενετίας 1255 - 1669, ἐν Ἀθήναις 1933, σ. 128 - 129 (ἀριθ. 31).

²⁰) F r e d d y T h i r i e t, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie*, τόμ. I, 1329 - 1399, Paris: 1958, σ. 115, ἀριθ. 448.

²¹) Σ π. Μ. Θ ε ο τ ὶ κ η, ὁ. π., σ. 63 - 64 (ἀριθ. 22): «...*admiratus Candide et Canee, que concedantur et debeant concedi, dari solum de hinc per istud Maius Consilium*».

²²) F. T h i r i e t, ὁ. π., σ. 159, ἀριθ. 656. Ἀργότερα, τὸ 1481, τὸ Μ. Συμβούλιο, μὲ ἀπόφασή του (Σ π. Μ. Θ ε ο τ ὶ κ η, ὁ. π., σ. 179, ἀριθ. 1) ἀνάθεσε τὴν ἐκλογή στὰ δυὸ Συμβούλια τῶν 40 (civil καὶ criminal), γιὰ νὰ ἐπισηπευθῆ. Ὁμοία καὶ τὸ 1620 τὴν ἀνάθεσε στοὺς προέδρους τοῦ Συμβουλίου τῶν 40 (αὐτόθι, σ. 219 - 220, ἀριθ. 3).

²³) Σ π. Μ. Θ ε ο τ ὶ κ η, ὁ. π., σ. 38 (ἀριθ. 8).

²⁴) Σ π. Μ. Θ ε ο τ ὶ κ η, Θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας 1281 - 1385, τεῦχος Β', ἐν Ἀθήναις 1937, σ. 143 (ἀριθ. 38). Πβλ. καὶ F. T h i r i e t, ὁ. π., σ. 125, ἀριθ. 493.

²⁵) Βλ. παραπάνω, σ. 142, σημ. 10, στ. 7 καὶ 11. Δὲν ξέρω κατὰ πόσο τὸν Marco Bocheta αὐτὸν ποροῦμε νὰ τὸν ταυτίσωμε μὲ τὸν Marco de Boscolis, στὸν ὁποῖο ἡ βενετικὴ Γερουσία μὲ ἀπόφασή της τῆς 30 Δεκεμβρίου 1395, εἶχε ἀναθέσει παλαιότερα σναφῆ ἐργασία, δηλ. «*tous les travaux relatifs aux ports de Crète, moyennant un salaire annuel de 450 hyperpères*» (Hippolyte

ἀπὸ τὴ διατύπωση τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Σόρβολος διωρίστηκε σ' αὐτὴ τὴ θέση, «*in qua... alias fuit quondam Marcus Bocheta*», μεταξὺ τοῦ θανάτου ἢ τῆς παραίτησης τοῦ Bocheta αὐτοῦ καὶ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Σόρβολου τὸ 1447 ἐμεσολάβησε κάποιο κενὸ χρονικὸ διάστημα (αὐτὴ τὴ σημασία ἔχει τὸ *alias* ἀντὶ τοῦ *prius* ἢ τοῦ *antea* κ.τ.δ.), κατὰ τὸ ὁποῖο ἡ θέση τοῦ ἀμυραλίου τοῦ Χάνδακα ἔμεινε κενή. Πῶς ἐξηγεῖται αὐτό; Φαίνεται πιθανὸ πῶς ἡ θέση τοῦ ἀμυραλίου ἔμεινε κενή γιὰ λίγα χρόνια ἐξ αἰτίας τῆς γνωστῆς καταστροφῆς τοῦ ναυστάθμου τοῦ Χάνδακα ἀπὸ μιὰ μεγάλη πυρκαϊά. Ἡ πυρκαϊά αὐτὴ πρέπει νὰ συνέβη πάντως μετὰ τὶς 24 Νοεμβρίου 1440, ὅποτε, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἀπόφαση τῆς βενετικῆς Γερουσίας μὲ τὴν ἡμερομηνία αὐτὴ, ὁ ναύσταθμος τοῦ Χάνδακα ἐξακολουθοῦσε ἀκόμη νὰ κατασκευάζη γαλέρες²⁶. Πιθανώτατα συνέβη τὸ 1441 (ἢ 1442), γιὰτὶ σὲ ἄλλη ἀπόφαση τῆς Γερουσίας μὲ χρονολογία 6 Μαρτίου 1443 ἀναφέρεται πῶς ὁ ναύσταθμος αὐτός, μετὰ τὴν πρόσφατη πυρκαϊά του, βρίσκεται σὲ χείριστη κατάσταση, καί, ἂν δὲν ληφθῆ ἡ πρόνοια ἐκεῖνη πού ἐλήφθη κατὰ τὰ δυὸ προηγουμένα χρόνια, εἶναι ἀδύνατο ν' ἀνοικοδομηθῆ²⁷. Ἔως ὅτου ν' ἀνοικοδομηθῆ ἡ ἐπισκευαστῆ ὁ ναύσταθμος, οἱ ἔπηρεσις του φαίνεται πῶς παρέλυσαν: ἔγγραφο τῆς 27 Ἀπριλίου 1443 ἀναφέρει πῶς εἶναι ἀδύνατο πῶς νὰ ἐξοπλιστοῦν νέες γαλέρες στὴν Κρήτη καὶ πῶς λείπουν ἐντελῶς τὰ ἐφόδια²⁸. Ἀπὸ λίγο μεταγενέστερη πάλι ἀπόφαση τῆς Γερουσίας, τῆς 30 Δεκεμβρίου 1445, μαθαίνομε πῶς ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης πυρκαϊᾶς τοῦ ναυστάθμου τοῦ Χάνδακα, δὲν εἶναι πῶς δυνατὸ νὰ κατασκευάζονται γαλέρες σ' αὐτόν²⁹. Ἴσως λοιπὸν γιὰ τὴν ἴδια αἰτία καθυστέρησε καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ διαδόχου τοῦ Bocheta ἕως τὸν Ἰούνιο τοῦ 1447, ὅποτε ἡ Γερουσία διώρισε στὴ θέση του τὸ Σόρβολο, μὲ τὸν ἴδιο

Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485, tirés des archives de Venise, Paris 1892, σ. 74).

²⁶) F. Thiriet, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie, τόμ. III, 1431 - 1463, Paris 1961, σ. 87, ἀριθ. 2542.

²⁷) H. Noiret, ὁ. π., σ. 403. (Πβλ. καὶ F. Thiriet, ὁ. π., σ. 89-99, ἀριθ. 2599): «*Cum arsenatus noster Crete, iam pridem combustus, stat in tanto pessimo termino et conditione, quanto peius stare non potest. et nisi fiat illa provisio, que duobus preteritis annis facta fuit, non est possibile quod rehedificari possit...*» κ.λ.π.

²⁸) F. Thiriet, ὁ. π., σ. 101, ἀριθ. 2602.

²⁹) H. Noiret, ὁ. π., σ. 413. (Πβλ. καὶ F. Thiriet, ὁ. π., σ. 128 - 129, ἀριθ. 2705): «*...propter combustionem arsenatus Crete non possunt fabricare galeas...*».

μισθὸ (50 δουκάτα τὸ χρόνο) καὶ μὲ τοὺς ἴδιους ὄρους γενικά³⁰. Μποροῦμε μάλιστα νὰ ὑποθέσουμε πὼς ὁ διορισμὸς τοῦ Σόρβολου στὴν κρίσιμη περίσταση αὐτὴ ἔγινε ὄχι μόνον γιὰ ν' ἀνταμειφθῆ γιὰ τὸ παλιὸ του κατόρθωμα (ὅπως δέχεται ἡ ἀπόφαση), ἀλλὰ καὶ γιὰ ν' ἀναληφθῆ τὸ δύσκολο ἔργο τῆς ἀναδιοργάνωσης τοῦ ναυστάθμου τοῦ Χάνδακα, μετὰ τὴν καταστροφή, ἀπὸ ἄνθρωπο δοκιμασμένης ἰκανότητας καὶ μεγάλης τεχνικῆς ἐμπειρίας, ὅπως ἦταν ὁ ἐφευρέτης καὶ ἐκτελεστὴς τοῦ σχεδίου γιὰ τὴν ὑπερνεώλκηση στὴ Γάρδα.

Καὶ πραγματικά, φαίνεται πὼς ὁ Σόρβολος ἀνταποκρίθηκε μὲ ἐπιτυχία καὶ στὰ νέα του αὐτὰ καθήκοντα. Ὁ ναύσταθμος τοῦ Χάνδακα γρήγορα ἀνασυγκροτήθηκε καὶ ξαναβρῆκε τὴν παλιά του δραστηριότητα. Ἦδη τὸ 1451 εἶναι πάλι σὲ θέση νὰ κατασκευάζῃ γαλέρες, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἀπόφαση τῆς Γερουσίας τῆς 8 Ἰουλίου τοῦ ἔτους αὐτοῦ³¹. Τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια οἱ γαλέρες τῆς Κρήτης κινητοποιοῦνται δραστήρια γιὰ νὰ βοηθήσουν στὴν τελευταία ἄμυνα τῆς πρωτεύουσας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας³². Ὁ Νικόλαος Σόρβολος θὰ ἦταν φυσικά ἐκεῖνος πού, ὡς ἀμιράλιος τοῦ Χάνδακα, ὑποδέχτηκε πρῶτος, τὸ δραματικὸ ἐκεῖνο καλοκαίρι τοῦ 1453, τὰ τρία κρητικὰ καράβια πού ἔφεραν στὴν Κρήτη τὸ θλιβερὸ ἄγγελμα γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους³³, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα καράβια μὲ τοὺς πρόσφυγες τοῦ Βυζαντίου — ἄρχοντες, λόγιους, πολεμιστὲς — πού γλύτωσαν ἀπὸ τὴ φοβερὴ σφαγὴ καὶ αἰχμαλωσία³⁴.

Ἀκριβῶς ὅμως ἐκεῖνο τὸν καιρὸ συμβαίνει στὸ Σόρβολο μιὰ δυσάρεστη περιπέτεια, πού τὴν πληροφοροῦμαστε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸ παρακάτω ἔγγραφο Β': τὸν ὑπωπτεύθηκαν καὶ τὸν κατηγόρησαν γιὰ τὴ διάπραξη κάποιου ποινικοῦ ἀδικήματος ἢ ἐγκλήματος («propter alia sibi opposita et pro suspicione certi casus criminalis»), πού τὸ εἶδος

³⁰) Βλ. παραπάνω, σ. 142, σημ. 10, στ. 10 - 12: «...cum omnibus salario, modis et omnibus conditionibus quibus ultimate erat predictus quondam Marcus Bocheta, qui habebat ducatos quinquaginta in anno».

³¹) Η. Noiret, ὁ. π., σ. 432 - 433 (πβλ. καὶ F. Thiriet, ὁ. π., σ. 167, ἀριθ. 2861): «...singulis duobus annis, videlicet tempore unius cuiusque regiminis, levare et perfici faciant unam galeam subtilem vel bastardam...».

³²) Βλ. Μ. Μανουσσάκας, Les derniers défenseurs Crétois de Constantinople, d'après les documents vénitiens, στὰ «Akten des XI. Internationalen Byzantinisten-Kongresses 1958», München 1960, σ. 331 - 340 (ιδίως σ. 332 - 334).

³³) Βλ. Μ. Μανουσσάκας, ὁ. π., σ. 331 καὶ 335.

³⁴) Βλ. Μ. Ἰ. Μανουσσάκας, Ἡ ἐν Κρήτῃ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453 - 1454) καὶ ἡ νέα συνωμοτικὴ κίνησις τοῦ 1460 - 1462, Ἀθήναι 1960, σ. 35 - 36 καὶ 38 - 39, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία.

του ὅμως δὲν καθορίζεται σαφέστερα. Οἱ βενετικές ἀρχές τῆς Κρήτης δὲν ἐδίστασαν νὰ συλλάβουν καὶ νὰ φυλακίσουν τὸν πιστό τους θεράποντα καὶ μάλιστα νὰ τὸν ὑποβάλουν σὲ βασανιστήρια, γιὰ νὰ τοῦ ἀποσπάσουν ὁμολογία («detentus et carceratus fuit ac etiam tormentatus»). Κατὰ τὸ διάστημα μάλιστα τῆς φυλάκισής του τοῦ ἀφαίρεσαν καὶ τὴν κατοικία ποῦ τοῦ εἶχε παραχωρηθῆ ἀπὸ τὸ δημόσιο γιὰ τὸ ἀξίωμά του καὶ τὴν ἔδωκαν σ' ἓναν εὐγενῆ, ἀπὸ τοὺς ἐπόπτες (Patropos) τοῦ ναυστάθμου, δηλαδή σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς ἄμεσους προϊσταμένους του³⁵. Στὸ τέλος ὅμως ἐξακριβώθηκε πὼς ὁ Σόρβολος ἦταν ἀθῶος. Καὶ γι' αὐτὸ ὄχι μόνο ἀποφυλακίστηκε, ἀλλὰ καὶ ἀποκαταστάθηκε στὴ θέση του. Μόνο ποῦ δὲν τοῦ ἀποδόθηκε ἡ κατοικία του. Ὁ Σόρβολος τότε, δικαιωμένος πιά, ἀποφάσισε νὰ πάη στὴ Βενετία (κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1454), γιὰ νὰ ἐνεργήσῃ νὰ τοῦ ἀποδοθῆ καὶ ἡ κατοικία του καὶ νὰ τοῦ χορηγηθῆ μάλιστα καὶ κάποιο πρόσθετο ἐπίδομα. Ἐπῆγε λοιπὸν καὶ τὰ ἐπέτυχε καὶ τὰ δύο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ δυὸ δημοσιευόμενα ἔγγραφα τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1455: Μὲ τὸ Α' (18 Ἰανουαρίου) ὁ Δόγης τῆς Βενετίας ἀνακοινώνει στὸ Δούκα τῆς Κρήτης τὴ χορήγηση στὸ Σόρβολο ἑτησίου ἐπιδόματος 40 δονκάτων (ἐπιπλέον τοῦ μισθοῦ του τῶν 50 δονκάτων) ἐφ' ὅρου ζωῆς γιὰ τὶς πολλαπλές ὑπηρεσίες του στὸ βενετικὸ κράτος (ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἰδιαίτερα ἐξαιρεται τὸ κατόρθωμα τῆς Γάρδας) καὶ γιὰ τὰ μεγάλα οἰκογενειακά του βάρη. Καὶ μὲ τὸ Β' (28 Ἰανουαρίου) ὁ Δόγης διατάσσει τὸ Δούκα ν' ἀποδώσῃ στὸ Σόρβολο, ἀφοῦ διαπιστώθηκε ἡ ἀθωότητά του, τὴν κατοικία ποῦ τοῦ εἶχε ἀφαιρεθῆ.

Ἐπειτα ἀπὸ τὴν ἀποκατάστασή του, καθὼς καὶ τὴν πανηγυρικὴ ἐκδήλωση τῆς νέας εὐνοίας τοῦ Δόγη μὲ τὰ δυὸ αὐτὰ γράμματα (ποῦ ὁ Σόρβολος, γυρίζοντας ἀπὸ τὴ Βενετία, παρουσίασε στὸ Δούκα τῆς Κρήτης), ὁ πολύπειρος ναυτικὸς φαίνεται πὼς ἐξακολούθησε γιὰ μερικὰ ἀκόμη χρόνια νὰ κατέχη τὴ θέση του καὶ νὰ ὑπηρετῆ πιστὰ τὴ Βενετία. Δὲν ἔπαψε ν' ἀναλαμβάνη ταξίδια καὶ ἀποστολές καὶ ἔξω τῆς Κρήτης, ὅπως καὶ πρωτίτερα (κατὰ τὸ ἔγγρ. Α', στ. 24 - 25, «operatusque fuit nomine nostro in nullis locis extra insulam»). Ἔτσι, σὲ μεταγενέστερο ἔγγραφο τῆς βενετικῆς Γερουσίας, τῆς 6 Μαΐου 1460, βρῖσκομε τὴν εἶδηση ὅτι, ἐπειδὴ ἐναυάγησε ἡ πολεμικὴ γαλέρα τῆς

³⁵) Βλ. παραπάνω, σ. 144. Κατὰ τὸν F. Thiriet, *La Romanie Vénitienne*, σ. 250, σημ. 4, τὸ 1416 οἱ Σύμβουλοι τῆς Κρήτης διατάχθηκαν ἀπὸ τὴ Γερουσία νὰ ἐκλέξουν δυὸ ἐπόπτες τοῦ ναυστάθμου «parmi les Vénitiens établis dans l'île depuis cinq ans au moins et âgés de plus de trente ans». Οἱ ἐπόπτες αὐτοὶ λοιπὸν ἦταν δυὸ καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι Βενετοί.

Κρήτης καὶ ἐπειδὴ οἱ δυὸ ἄλλες ποὺ παραμένουν στὸ ναύσταθμο τοῦ Χάνδακα εἶναι σὲ κακὴ κατάσταση, ἀποφασίστηκε νὰ σταλοῦν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴ Βενετία δυὸ νέα σκάφη, μὲ κυβερνήτη τὸν ἀμιράλιο τοῦ Χάνδακα Νικόλαο Σόρβολο³⁶. Ἡ εἶδηση αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ τελευταία ποὺ ξέρομε γι' αὐτόν. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη θὰ ἦταν πιά ἀρκετὰ ἡλικιωμένος καὶ δὲ θὰ ἔζησε ἀκόμη γιὰ πολὺ. Ὅπωςδήποτε φαίνεται πὼς τὸ 1468 ὁ Σόρβολος ἔχει πιά πεθάνει. Κι' αὐτὸ γιατί σὲ μεταγενέστερο (τοῦ 1571) ἔγγραφο μνημονεύεται ἀπόφαση τῆς 1 Ἰουλίου 1468, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία γιὰ τὴ θέση τοῦ ἀμιραλίου τοῦ Χάνδακα ἀποκλειόταν ἡ ὑποψηφιότητα τῶν ἀπόντων ἀπὸ τὴν πόλη³⁷, πρῶγμα ποὺ σημαίνει πὼς ἡ θέση αὐτὴ εἶχε τότε πιά μείνει κενή: ὁ ἰσόβιος κάτοχος τῆς Νικόλαος Σόρβολος δὲ βρισκόταν πιά στὴ ζωὴ.

Τ Α Ε Γ Γ Ρ Α Φ Α

Α'.

ΧΟΡΗΓΗΣΗ ΕΠΙΔΟΜΑΤΟΣ 40 ΛΟΥΚΑΤΩΝ ΤΟ ΧΡΟΝΟ ΕΠΙ ΖΩΗΣ
ΣΤΟ ΝΙΚΟΛΑΟ ΣΟΡΒΟΛΟ, ΛΙΜΕΝΑΡΧΗ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ, ΓΙΑ ΤΙΣ
ΜΕΓΑΛΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ.

18 Ἰανουαρίου 1455 (βενετ. ἔτ. 1454)

(Archivio di Stato di Venezia - *Duca di Candia* 8: *Missive e responsive*, τετράδ. 2 (1417 - 1450 <καὶ 1454 - 1465>), χωρὶς σελιδαρίθμηση).

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. — Ὁ Δόγης τῆς Βενετίας Φραγκ. Foscarì ἀνακοινώνει στὸ Δούκα τῆς Κρήτης Βενέδ. Vituri τὴν εὐνοϊκὴ ἀπόφαση ποὺ ἔλαβε τὸ Μικρὸ (τῶν 40) καὶ τὸ Μεγάλο Συμβούλιο στὶς 12 τρέχοντος [Ἰανουαρίου] γιὰ τὸ Νικόλαο Σόρβολο: Ἡ ἀφοσίωση τοῦ Σόρβολου σὲ βενετικὸ κράτος καὶ τὰ ἔργα του εἶναι πασίγνωστα καὶ σπουδαία, ἰδίως μάλιστα τὸ κατόρθωμά του τὸν καιρὸ ποὺ ὁ Νικόλ. Pizeninus γιὰ λογαριασμό τοῦ τότε Δούκα τοῦ Μιλάνου, πολιορκοῦσε [1439] τὴ βενετικὴ πόλη Brisia [= Brescia]: τότε ὁ Σόρβολος ἐφεῦρε τὸν τρόπο νὰ περάσῃ τὶς βενετικὰς γαλέρες, ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ βουνά, στὴ λίμνη

³⁶) Βλ. τὶς περιλήψεις τῶν H. Noiret, ὁ. π., σ. 459 (ὅπου τὸ ἐπώνυμο γράφεται ἐσφαλμένα: *Corboli*) καὶ F. Thiriet. *Régestes* III, σ. 230, ἀριθ. 3102. Ἡ αὐθεντικὴ περικοπὴ τοῦ ἐγγράφου (*Senato Mar*, reg. 60, φ. 169r) ἔχει ὡς ἑξῆς: «...*Candidam mittantur sub gubernatione fidelis nostri Nicolai Sorboli, Admirati ipsius civitatis nostre...*».

³⁷) Σ.π. Μ. Θεοτόκη, Ἐποφάσεις Μείζονος Συμβουλίου Βενετίας, σ. 203 - 204 (ἀριθ. 7).

Garda και ἔτσι νὰ σώσῃ τὴν πόλιν. Γιὰ τοὺς μεγάλους του κόπους και τοὺς κινδύνους ποὺ διέτρεξε ἐκεῖ και ἄλλοι, καθὼς και γιὰ τὰ τραύματά του, τὸ Μεγάλο Συμβούλιο τὸν διώρισε λιμενάρχῃ (admiratus) τοῦ Χάνδακα και ὁ Σόρβολος ἄσκησε μὲ πίστη και ζῆλο τὸ ἀξίωμα αὐτό, ἐξετέλεσε πολλὰς ἀποστολὰς ἐκτὸς τῆς Κρήτης και βοήθησε τοὺς Βενετοὺς και τὰ πλοῖα τους μὲ κάθε θυσία. Τώρα λοιπὸν ὁ Σόρβολος παρακάλεσε μὲ αἴτησή του, γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του αὐτὲς και ἐπειδὴ βαρύνεται μὲ οἰκογένεια, και μάλιστα μὲ γυναῖκα ἄρρωστη και ἡλικιωμένη και ὁ μισθὸς τῶν 50 δουκάτων ποὺ παίρνει τοῦ εἶναι ἀνεπαρκῆς, νὰ τοῦ δοθοῦν χαριστικὰ ἄλλα 50 δουκάτα τὸ χρόνο ἐφ' ὄρου ζωῆς. Μετὰ τὶς εὐνοϊκὰς γνωματεύσεις τῶν τελευταίων Δουκῶν τῆς Κρήτης Bern. Balbi [1450–1453] και Ἄντων. Diedo [1447–1449] και τῶν τελευταίων Στρατηγῶν Νικολ. Bono [1448–1450], Φραγκ. Zane και Bern. Bragadino, ἀποφασίστηκε νὰ τοῦ χορηγηθοῦν 40 δουκάτα τὸ χρόνο, ἐφ' ὄρου ζωῆς, ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῆς Κρήτης. Ὁ Δόγῃς κοινοποιεῖ τὴν ἀπόφαση και ζητεῖ τὴν ἐκτέλεσίν της. (Τὸ γράμμα τοῦ Δόγῃ ἐλήφθη στὴν Κρήτη στὴν 16 Ἀπριλίου 1455).

Franciscus Foscari, dei gratia dux Venetiarum et cetera. Nobilibus et sapientibus viris Benedicto Vituri, de suo mandato duche, et consiliarijs Crete ac Francisco Bono, capitaneo ibidem, et successoribus suis, fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum.

5 *Significamus vobis quod die xij mensis instantis in nostris Consilijs minori de XL et maiori capta fuit gratia tenoris infrascripti, videlicet: Audita et intellecta humili et deuota supplica[ti-
one] fidelissimi ciuis et seruitoris nostri Nicolai Sorbolo, cuius
10 fidem et eius opera notabilissima pro honore et statu nostro semper magna fuerunt et adeo clara et notoria omni tempore, quod omnibus nota sint, et maxime tempore, quo Nicolaus Pizeninus, nomine condam Illu. d. ducis Mediolani, obsidebat ciuitatem
15 nostram Brisie, quia dici potest ipsum supplicansem fuisse inuentorem ad traiciendum galleas nostras per montes in lacum Garde, ex qua traicione salus ciuitatis nostre Brisiae secuta est et ingens honor nostri dominij. In qua re perficienda non pepercit laboribus neque periculis ullis et in multis quoque alijs locis ita probe et fideliter se gessit, quod per maius Consilium nostrum,
20 pro aliquali recompensatione suorum fidelium operum et laborum, necnon plurimorum vulnerum passorum, creatus fuit admiratus in Candida, a quo tempore citra exercuit pefatam ad-*

25 *mirariam juxta laudabiles mores suos ea fide erga cel. nostram,*
qua solitus perante semper fuerat se exercere operatusque fuit
nomine nostro in multis locis extra insulam, ubi semper fecit
honorem cel. nostre et debitum suum, faciendo omnibus nobili-
 30 *bus et quibuscunque Venetis ac eorum nauigijs omnia comoda*
sibi possibilis, nullo habito respectu nec ad expensas nec ad co-
modum suum nec ad suam tenuem facultatem, ut satis notorium
 35 *omnibus est, supplicantis ut, consideratis suprascriptis fidelissi-*
mis operibus suis et familia, qua grauatus est, et maxime cgrit-
tudine uxoris sue multorum annorum, ac eciam salarium ducato-
rum quinquaginta, quod habet a Comune, cum quo nullatenus
 40 *vitam ducere potest, quod cel. nostra ei succurrat, que nunquam*
 35 *solita est eius proiutores deserere, sed iocundo animo semper am-*
plecti et dignetur ipsa celsitudo nostra non pro adlicione salarij,
sed nomine prouisionis et de gratia speciali, largiri ducatos quin-
 45 *quaginta in anno in uita sua, ultra id, quod habet de officio*
admirarie predicto, ut hoc residuum temporis, quod sibi restat,
 40 *ducere possit sine inopia uel potius miseria. Auditis itaque re-*
sponsionibus virorum nobilium ser Bernardi Bulbi, qui fuit du-
cha, et Nicolao Bono, qui fuit capitaneus Crete, dicentium vera
 45 *esse ea, que narrantur, ser Francisci Zane, qui fuit capitaneus,*
et Antonii Diedo, qui fuit ducha, et Bernardi Bragadino, qui
 45 *fuit capitaneus Crete, dicentium vera esse ea, que narrantur per*
prefatum supplicantem in dicta sua supplicacione, ac suadentium
 50 *sibi fieri gratiam, fiat quod, ultra ducatos quinquaginta, quos ad*
presens habet de salario, habere debeat alios ducatos quadraginta
 50 *in uita sua, propter eius merita [et]sufficienciam, singulo anno*
a camera Crete. Quare, cum dictis nostris consilijs, vobis man-
damus quatenus suprascriptam gratiam et contenta in ea obse-
 55 *ruetis et faciatis inuolabiliter obseruare, facientes has nostras in*
actis cancellarie vestre deinde ad futurorum memoriam registra-
ri et registratas eidem supplicanti restitui.
 55 *Data in nostro ducali palatio die xvij mensis Ianuarii, In-*
dictione tercia M[CCCC]IIIIj.

Recepta die xvj mensis aprilis 1455.

Β'.

ΔΙΑΤΑΓΗ ΤΟΥ ΔΟΓΗ ΣΤΟ ΔΟΥΚΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ Ν' ΑΠΟΛΟΘΗ
ΣΤΟ ΝΙΚΟΛΑΟ ΣΟΡΒΟΛΟ, ΛΙΜΕΝΑΡΧΗ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ, ΜΕΤΑ ΤΗΝ
ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΑΘΩΩΣΗ ΤΟΥ, Η ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΠΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥΤΑΙ ΚΑΙ ΠΟΥ
ΤΟΥ ΕΙΧΕ ΑΦΑΙΡΕΘΗ.

28 Ἰανουαρίου 1455 (βενετ. ἔτ. 1454)

(Αὐτόθι)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. — Ὁ Δόγης τῆς Βενετίας γράφει στὸ Δούκα τῆς Κρήτης γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ Νικολ. Σόρβολου, λιμενάρχου τοῦ Χάνδακα, ποὺ ἤρθε καὶ παραπονέθηκε κατὰ τοῦ Δούκα. Ὁ Σόρβολος εἶχε συλληφθῆ, φυλακιστῆ καὶ βασανιστῆ ἀκόμη, γιὰ κάποια ποινικὴ ὑπόθεση, στὸ τέλος ὅμως, ἐπειδὴ ἀποδείχτηκε ἡ ἀθωότητά του, ἀποφυλακίστηκε καὶ ἀποκαταστάθηκε στὸ ἀξίωμά του. Ἀλλὰ κατὰ τὸ διάστημα ποὺ ἦταν φυλακισμένος, τοῦ πῆραν καὶ τὴν κατοικία του, ποὺ τοῦ εἶχε δοθῆ γιὰ τὸ ἀξίωμά του (ὅπως δινόταν καὶ στοὺς προκατόχους του) καὶ τὴν ἔδωκαν σ' ἓναν εὐγενῆ ἀπὸ τοὺς ἐφόρους τοῦ ναυστάθμου τοῦ Χάνδακα. Τώρα ὁ Σόρβολος ἐζήτησε ἀπὸ τὸ Δόγη νὰ τοῦ ἀποδοθῆ. Ὁ Δόγης κρίνει ὅτι, ἀφοῦ ἀποδείχτηκε ἡ ἀθωότητά του καὶ ἀποφυλακίστηκε καὶ ἀποκαταστάθηκε στὸ ἀξίωμά του, πρέπει νὰ τοῦ ἀποδοθῆ καὶ ἡ κατοικία. Καὶ ἀφοῦ εἶχε ἐκλεγῆ λιμενάρχης Χάνδακα ἀπὸ τὸ Μεγάλον Συμβούλιον μὲ τὰ ἴδια δικαιώματα τῶν προκατόχων του, ὁ Δούκας δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ ἀυθαίρετα τὴν κατοικία, ποὺ δινόταν καὶ στοὺς προκατόχους του. Ὁ Δόγης λοιπὸν διατάσσει τὸ Δούκα νὰ τοῦ τὴν ἀποδώσῃ καὶ νὰ τὸν ἀποκαταστήσῃ πλήρως. Ὑπενημιρίζει ὅτι μὲ ἄλλο γράμμα [=ἔγγρ. Α'] τοῦ ἐχορηγήθηκαν ἐφ' ὄρου ζωῆς 40 δουκάτα τὸ χρόνο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μισθὸ του, ἀκριβῶς γιὰ τὶς ὑπηρεσίες καὶ τὶς ικανότητές του. Ὅσο γιὰ τὸν ἔφορον τοῦ ναυστάθμου, ὁ Δούκας ἄς φροντίσῃ νὰ τοῦ βρῆ ἄλλη κατοικία.

(Τὸ γράμμα ἐλήφθη στὴν Κρήτη στίς 16 Ἀπριλίου 1455).

Franciscus Foscari, dei gratia dux Venetiarum et cetera. Nobilibus et sapientibus viris Benedicto Vituri, de suo mandato duche et ... consiliarijs ac Francisco Bono, capitaneo Crete, fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum.

- 5 *Fidelis civis noster Venetus Nicolaus Sorbollo, admiratus Crete, nobis exposuit quod, propter aliqua sibi opposita et pro suspicione certi casus criminalis, per uos detentus et carceratus fuit ac eciam tormentatus, sed tandem, cognita innocentia sua, liberatus fuit et ad eius officium restitutus. Verum quia eo tem-*

10 *pore, quo stetit carceratus, videtur quod domus, in qua habitabat, deputata pro officio suo, in qua predecessores sui eciam habitare consueuerunt, ab eo accepta fuit et data vno nobili patrono arsenatus Candide, pro eius habitacione, nobis humiliter supplicauit, ut ipsam domum sibi, predicto eius officio deputatam, restitui*
 15 *facere dignaremur.*

Nos autem, intellecta hac eius expositione, mirati sumus quod priuatus fuerit domo habitationis sue. Nam, sicut, cognita innocentia sua, liberatus fuit et ad eius officium restitutus, ita eciam restitui et reponi debebat in domo sua et in eo statu et gradu,
 20 *quo erat ante. Et quoniam ellectus et creatus fuit admiratus Crete per nostrum maius Consilium, cum modis, condicionibus, honoribus et prerogatiuis predecessorum suorum, non erat nec est vestri arbitrij priuare eum dicta domo, pro illo officio specialiter deputata, in qua, sicut predicitur, sui precessores et ipse*
 25 *habitare consueuerunt. Et proinde mandamus vobis expresse, quatenus dictam domum, sibi et officio suo deputatam pro eius habitacione, omnino restituere debeatis. Ita, ut non solum in officio, sed eciam in ipsa domo et in omnibus alijs ad eius officium pertinentibus integre reducatur et reponatur et quod gratia sibi*
 30 *concessa per nos et nostrum maius Consilium, propter eius fidem et merita in aliquo non deminuat, sed potius augeatur habeatque op[.] propicie commendatum, sicut et nos habemus. Nam, sicut uidebitis per alias literas nostras, propter eius sufficienciam, labores et merita, nos, seruata solemnitate omnium consiliorum*
 35 *nostrorum, vltra salarium, quod habet ad presens, prouidimus sibi de alijs ducatis quadraginta in anno donec vixerit. Predicto autem patrono arsenatus de alia domo pro eius habitacione prouidere poteritis, sicut discrecioni vestre videbitur expedire.*

40 *Data in nostro ducali palatio die XXVij Ianuarii, indictione terciā, MCCCliij.*

Recepta die xvj aprilis 1455.

15 *dignaremur* διωρθωμένο ἀπὸ *dignaremus*.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ

N. B. Τομαδάκης: Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ εἶπω δύο λόγια διὰ τὴν σημασίαν τοῦ δευτέρου μέρους τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Μανούσακα. Δὲν βλέπω μόνον ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως τὴν σημασίαν τῆς εὐρέσεως τῶν ἐλληνικῶν

ἐγγράφων τοῦ 14ου αἰῶνος, τὰ ὁποῖα μᾶς φωτίζουν διὰ τὴν προσωπογραφίαν, διὰ τὸν πληθυσμόν, διὰ τὰ χωρία τῆς ἐποχῆς καὶ γενικῶς μᾶς παρέχουν εἰδήσεις· ἀλλὰ τὰ δημοσιεύμενα ἔγγραφα εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς διαφωτίσουν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως νομικῆς, κατὰ πόσον ὑπῆρχεν ἕν ἔθιμικὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον δὲν ἠκολούθει τὸ ἰσχυρὸν ἐνετικὸν δίκαιον. Αὐτὸ ἔχει μεγάλην σημασίαν, κατὰ πόσον διεσώζετο τὸ ἔθιμικὸν δίκαιον τῆς ἐποχῆς καὶ ἀκολουθεῖται διὰ τῶν ἐγγράφων αὐτῶν. Μεγάλην ἐπίσης σημασίαν ἔχουν τὰ ἔγγραφα ἀπὸ ἀπόψεως καθαρῶς φιλολογικῆς, μὲ τὴν ἐξῆς ἐπιφύλαξιν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ κρητικὰ στοιχεῖα, ἔγγραφα καὶ ἄλλα κείμενα, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι ἐλάχιστα καὶ ἐπομένως κάθε κείμενον καὶ μάλιστα δημῶδες προστιθέμενον εἰς τὴν γνώσιν τὴν ἰδικήν μας τῶν ἐρευνητῶν μᾶς βοηθεῖ νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν γλώσσαν πρὸ τῶν κρητικῶν ἐπῶν, πρὸ τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου, μίαν πρόμιον κρητικὴν γλώσσαν καὶ ὄχι μόνον μᾶς βοηθεῖ εἰς τὴν μόρφωσιν μιᾶς πληρεστεράς ἰδέας διὰ τὴν γλώσσαν τοῦ ἰδιώματος, ἀλλὰ καὶ εἰδικῶς διὰ τὴν κατάστασιν τῆς ὅλης ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον.

Τώρα ἀπὸ φιλολογικῆς ἀπόψεως ἔχω μίαν ὑποψίαν. Μήπως τὰ ἔγγραφα αὐτὰ εἶναι μεταφρασμένα ἀπὸ formularia λατινικά. Καὶ λατινικὰ φορμουλάρια ἔχομεν. (Ἐγὼ ἔχω κάπου μίαν σημείωσιν ἐνὸς φορμουλαρίου λατινιστὶ συντεταγμένου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ 16ου αἰῶνος, μοῦ φαίνεται μέχρι τὸ 1530). Ἐὰν εἶναι μεταφρασμένα ἀπὸ τὰ λατινικά καὶ ἡ μετάφρασις ἔχει γίνεαι εἰς τὴν Κρήτην, τότε ἡ σημασία των εἶναι ἐξαιρετικὴ καὶ μοῦ φαίνεται ὅτι θὰ πρέπει νὰ προσεχθῇ μήπως ἔχει ἐπηρεασθῇ ἡ γλωσσικὴ διατύπωσις εἰς τὰ ἑλληνικά ἀπὸ ἀνάλογα ἔγγραφα τῆς Λύσεως καὶ δὴ τῆς Νορμανδικῆς περιόδου τῆς Σικελίας καὶ ἀκόμη καὶ τῆς Νεαπόλεως. Κατέχομεν πλῆθος ἐγγράφων νομικοῦ περιεχομένου, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἑλληνικὴν διατύπωσιν καὶ ἦτο ἴσως ἐνκολλώτερον, ὡς εἶναι ἐκεῖνα γνωστὰ ἀπὸ τὰς βυζαντινὰς διαθήκας ἢ ἀπὸ βυζαντινὰ συμβόλαια, ἐὰν δὲν εἶναι ἡ συγγενεία των τόσοσιν ἄμεσος. Δι' αὐτὸ δημιουργοῦνται θέματα, τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ θέματα φιλολογικὰ καὶ θέματα νομικὰ καὶ νομίζω ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐγγράφων αὐτῶν εἶναι ἐξαιρετικὸν καὶ ὁ κ. Μανούσακας ὁ ἴδιος, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι ὁ ἀριθμὸς των μεγάλος, θὰ προσφέρῃ ἐξαιρετικὴν ὑπηρεσίαν δημοσιεύων τὰ ἔγγραφα καὶ παρέχων εἰς τοὺς εἰδικούς—διότι ἡμεῖς οἱ φιλόλογοι δὲν εἴμεθα πάντοτε εἰς θέσιν νὰ ἐρευνήσωμεν μέχρι τέλους τὸ θέμα—τὴν δυνατότητα τῆς ἐξακριβώσεως τῆς πηγῆς τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον ἐκφράζουν τὰ νομικὰ αὐτὰ ἔγγραφα.

Μ. Ι. Μανούσακας : Εὐχαριστῶ πολὺ τὸν ἀγαπητὸ συνάδελφον καὶ φίλον κ. Τωμαδάκη γιά ὅσα εἶπε καὶ προσθέτω τοῦτο: Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ θὰ τὰ δημοσιεύσω γρήγορα, γιὰτὶ ἡ ἐργασία μου εἶναι ἀρκετὰ προχωρημένη. Ὅσον ἀφορᾷ γιά τὸ ἀπὸ ποῖα πηγὴ προέρχονται, αὐτὸ εἶναι πράγματι πολὺ δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῇ. Δὲν ξέρει κανεὶς ἀκόμη. Καὶ γι' αὐτὸ τὸ καλύτερον εἶναι νὰ ἐκδοθοῦν πρῶτα ὅπως εἶναι, μὲ πολὺ λίγα σχόλια, γιά νὰ μπορέσωμε ἐπειτα νὰ ἐξετάσωμε τίς πηγὰς καὶ τὴν προέλευσίν των. Ἀκούσαμε ἀπὸ τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Lombardo πὺς καὶ γιά τὰ ἰταλικὰ ἔγγραφα ἡ ἐξακρίβωσις τῆς προέλευσεως τῶν φορμουλαρίων εἶναι θέμα δύσκολον. Τὸ καλύτερον λοιπὸν εἶναι, ἐπαναλαμβάνω, νὰ ἐκδοθοῦν πρῶτα τὰ ἔγγραφα, ἔστω καὶ χωρὶς νὰ ἔχουν βρεθῇ τὰ πρότυπα των.

- N. B. Τωμαδάκης*: Πάντως ὁ συσχετισμὸς μετὰ τὰ κατωιταλικά καὶ τὰ ἰταλιωτικά...
- M. I. Μανούσακας*: Ναί, εἶναι πολὺ πιθανὸν αὐτὸ καὶ θὰ τὸ ἐξετάσω, ὅπως θὰ ἐξετάσω καὶ τὰ παλιότερα κρητικὰ νοταριακὰ ἔγγραφα πὸν εἶναι γραμμένα λατινιστί. Ὅσον ἀφορᾷ τῇ νομικῇ πλευρᾷ τοῦ θέματος, ἔχω ἤδη ἀποταθῆ σὲ δυὸ εἰδικώτατους μελετητὲς τῆς ἱστορίας τοῦ Δικαίου, τὸν καθηγητὴ κ. Γ. Πετρόπουλο καὶ τὸν κ. Δ. Γκίνη καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι μοῦ εἶπαν: «Εἶναι τόσο δύσκολα καὶ τόσο περίπλοκα τὰ νομικὰ προβλήματα πὸν γεννοῦν τὰ ἔγγραφα αὐτά, ὥστε τὸ καλύτερο πὸν ἔχετε νὰ κάμετε εἶναι νὰ μὴν τὰ θίξετε καθόλου!»
- N. B. Τωμαδάκης*: Καλά, βεβαίως. Καὶ ἐγὼ δὲν σνιστῶ νὰ τὰ θίξετε ἐσεῖς, ἀλλὰ νὰ τὰ τονίσετε.